

Η ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΑ ΗΘΙΚΗ ΣΤΟΝ ΛΟΥΚΡΗΤΙΟ

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Α. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΗΣ

Ο Τίτος Λουκρήτιος Κάρος και το έργο του *Για τη Φύση των Πραγμάτων* (*de Rerum Natura*), ένα ποίημα που αποτελείται από έξη βιβλία και περιλαμβάνει 7415 στίχους, αξίζει ιδιαίτερα την προσοχή μας για δυο λόγους:

Πρώτον, επειδή είναι ένας από τους μεγαλύτερους ρωμαίους ποιητές. Έτσι, όπως γράφει στην εισαγωγή της μετάφρασης του ποιήματος το 1910, ο καθηγητής της Οξφόρδης Cyril Bailey, ο Λουκρήτιος είναι «Ένα δυνατό ενεργό πνεύμα, πρόθυμο στην αναζήτηση της αλήθειας και που δεν αποφεύγει είτε τις σκληρές σκέψεις στην επίτευξη του σκοπού του, είτε τη πνευματική κόπωση στην προσπάθεια να την παρουσιάσει στους άλλους. Και μια βαθιά ποιητική ευαισθησία, ζωντανή αμέσως στο μεγαλείο και την ομορφιά της φύσης, και ένστικτο με την αίσθηση της ακρίβειας στην έκφραση και την συνείδηση της αποκαλυπτικής δύναμης της γλώσσας και τις «ξαφνικές αναλαμπές» της».

Δεν είναι δύσκολο να δείξει κανείς όπως έκανε ο Κικέρων τις «λάμπεις της μεγαλοφυΐας» στο ποίημα, είτε είναι θαυμάσιες περιγραφές, οι οποίες στη στιγμή μεταμορφώνουν το επιχείρημα με φαντασία. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι υπάρχει υψηλή ποιητική ποιότητα στην μεγάλη ακρίβεια της έκφρασης για τις πολύπλοκες θεωρίες και για δυσνόητα επιχειρήματα –ποιότητα που όσο περισσότερο εκτιμούμε την αξία της, τόσο περισσότερο αντιλαμβανόμαστε την μεγαλοφυΐα με την οποίαν έχει επιλεγεί σχεδόν κάθε λέξη στο ποίημα για να κάνει ακριβώς τη δουλειά της και τίποτα παραπάνω.

Δεύτερον, επειδή τα έργα του Επίκουρου και των άλλων επικούρειων δεν έχουν διασωθεί, εκτός από κάποιες επιστολές, τις κύριες δόξες και κάποια αποσπάσματα, είναι σήμερα το μόνο ολοκληρωμένο έργο επικούρειου που διασώθηκε και σημαντική πηγή για την επικούρεια θεωρία και κυρίως τη φυσική, και επειδή το ποίημα του *Για τη Φύση των Πραγμάτων* για όποιον ενδιαφέρεται για την επικούρεια φιλοσοφία, είναι κάτι περισσότερο από πολύτιμο: είναι αναντικατάστατο.

Η πρόβλεψη του Οβίδιου με δυο στίχους στο έργο *Amores* (1.15.23-24)

«τα άσματα του υψηλού Λουκρήτιου τότε θα χαθούν, όταν κάποια μέρα θα δώσει στον κόσμο τον αφανισμό¹»,

πενήντα χρόνια μετά τον θάνατο του Λουκρήτιου, φαίνεται να επαληθεύεται μέχρι σήμερα, και αυτό χάρις στον ιταλό ουμανιστή Poggio Bracciolini, που ανακάλυψε, το 1417, ένα ολοκληρωμένο χειρόγραφο του ποιήματος, σε κάποιο μοναστήρι της Γερμανίας. Εντούτοις πριν από τον 15^ο αιώνα υπήρξαν δύο σύντομες αναγεννήσεις του ποιήματος, η πρώτη τον 9^ο αιώνα και η δεύτερη τον 12^ο αιώνα.

1 Carmina sublimis tunc sunt peritura Lucreti exitio terras cum dabit una dies

Η εποχή των Καρολιδών χαρακτηρίζεται πράγματι από επανάκτηση του ενδιαφέροντος για το λατινικό διδακτικό ποίημα, στο ξέσπασμα αυτού που οι κριτικοί αποκαλούν Καρολίδεια Αναγέννηση και που συμπίπτει με την αυτοκρατορία του Καρλομάγνου. Αυτή η Αναγέννηση επιφέρει σημαντική μεταρρύθμιση στο εκπαιδευτικό σύστημα, που θεωρείτο από τον Καρλομάγνο θεμελιώδες για να εγκαταστήσει μια αυτοκρατορία πολιτικά και πολιτισμικά ισχυρή. Στην Παλατινή Σχολή, υπό την διεύθυνση του Άγγλου Alcuin d'York και του Ιταλού Paul Diaconus, διαβάζουν Λουκρήτιο και ακόμη τον αντιγράφουν: σε αυτή την εποχή πράγματι γράφονται τα πιο αρχαία χειρόγραφα που ακόμη υπάρχουν.

Ο 12^{ος} αιώνας βλέπει εξίσου μικρή αναγέννηση του Λουκρήτιου, για τον οποίον γνωρίζουμε ότι διατηρείτο τότε στις βιβλιοθήκες των μοναστηριών που ήταν πραγματικά εστίες παιδείας, όπως για παράδειγμα το Corbie στην Picardie και το Bobbio στο Βορρά της Ιταλίας. Είναι εντούτοις δύσκολο να δημιουργήσουμε κατάσταση παρουσίας του Λουκρήτιου στις Μεσαιωνικές Βιβλιοθήκες επειδή το όνομα του μπορούσε να παραλείπεται, από προφύλαξη, από τους καταλόγους. Να γιατί οι μελετητές αυτών των περιόδων δεν ήταν ενημερωμένοι για το θησαυρό που ήταν κρυμμένος σε αυτές τις δυο βιβλιοθήκες. Όπως έχει βεβαιώσει ο Άγγλος φιλόλογος Michael Reeve, τα χειρόγραφα του Λουκρήτιου «κοιμόντουσαν» στις βιβλιοθήκες των μοναστηριών.

Το ποίημα του Λουκρήτιου εξετάζει αναλύει και διδάσκει, πέραν από την φυσική θεωρία του Επίκουρου, ένα ευρύτατο φάσμα θεμάτων, στο οποίο περιλαμβάνεται και η επικουρεία ηθική, η οποία όμως δεν εξετάζεται συνήθως στο σύνολο της και σε βάθος από τους περισσότερους μελετητές, αφού το ποίημα έχει συνδεθεί κυρίως με την φυσική θεωρία του Επίκουρου και ιδιαίτερα με την ατομική θεωρία. Εντούτοις ο Λουκρήτιος δεν έχει μόνο περιλάβει την επικουρεία ηθική αλλά επιπλέον την έχει διασκορπίσει σε όλο του το ποίημα και την έχει αναδείξει όσο και το κύριο μέρος του έργου του. Έτσι σύμφωνα με την Adriana GRZELAK- KRZYMIANOWSKA μπορούμε να θεωρήσουμε ότι στο ποίημα υπάρχουν 2284 στίχοι που έχουν ηθικό χαρακτήρα, που σημαίνει το 31% του συνολικού έργου του ποιητή. Οι στίχοι αυτοί κατανέμονται στα έξη βιβλία: I. 206, II. 200, III. 507, IV. 360, V. 725, VI. 286.

Σε ότι αφορά τα περιεχόμενα του ποιήματος:

Στο πρώτο βιβλίο διατυπώνονται οι θεμελιώδεις αρχές της ατομικής φυσικής, ότι τα άτομα είναι συμπαγή, αιώνια και αδιαίρετα, και μέσω της παρατήρησης των φαινομένων ανασκευάζονται οι προηγούμενες φιλοσοφικές θεωρίες, και τέλος αναλύεται η απειρία του σύμπαντος και του κενού.

Στο δεύτερο βιβλίο περιγράφονται οι κινήσεις των ατόμων, τα σχήματά τους, οι ιδιότητες τους, αναλύεται η ανάδυση νέων ιδιοτήτων στα υλικά συσσωματώματα των ατόμων και αναπτύσσεται η συνεχής εξέλιξη του σύμπαντος με την αέναη δημιουργία και καταστροφή άπειρων κόσμων όπως η γη.

Το τρίτο βιβλίο αναλύει την ατομική δομή της ψυχής και του νου και πραγματεύεται το θέμα του θανάτου με ψυχοθεραπευτικό τρόπο.

Το τέταρτο βιβλίο περιγράφει την ύπαρξη και τη φύση των εικόνων, τους μηχανισμούς λειτουργίας των αισθήσεων και της νόησης, του ύπνου και των ονείρων, του έρωτα και της γονικής κληρονομικότητας.

Το πέμπτο βιβλίο περιγράφει τον τρόπο δημιουργίας και λειτουργίας του κόσμου και των ουρανίων σωμάτων, το θέμα των θεών, την ανάπτυξη την εξέλιξη της ζωής και του ανθρώπινου πολιτισμού.

Το έκτο βιβλίο ερμηνεύει δυσεξήγητα φαινόμενα, όπως μετεωρολογικά φαινόμενα, γήινα φαινόμενα, και τέλος ασχολείται με αρρώστιες και επιδημίες.

Βέβαια σε κανένα σημείο του ποιήματος του ο ποιητής δεν αναφέρει την πρόθεση του να εκθέσει την επικούρεια ηθική θεωρία. Αντίθετα, στους πρώτους στίχους του ποιήματος, ο ποιητής φαίνεται να υποδεικνύει τον χαρακτήρα του έργου του, την εξέταση της φυσικής θεωρίας, όταν απευθύνεται στην θεά Αφροδίτη και λέει:

Εσένα λοιπόν ποθώ να έχω σύντροφο μου στη γραφή των στίχων που βάλθηκα να συνθέσω για τη φύση των πραγμάτων,²

Με τα λόγια αυτά ο Λουκρήτιος ξαναγυρίζει στο πολύ γνωστό θέμα της φιλοσοφικής εξέτασης που έχει σχέση με τη φύση των πραγμάτων, δεν περιορίζεται αποκλειστικά στη θεωρία της ατομικής φυσικής που δίδαξε ο Επίκουρος, κάτι που θα ήταν η σαφής ερμηνεία των πιο πάνω στίχων, αλλά κάνει σκέψεις σχετικά με τις ηθικές αξίες της ανθρώπινης ζωής, κάτι που γίνεται πολύ φανερό στο λογοτεχνικό του έργο. Ο Λουκρήτιος δεν θα μπορούσε να περιορίσει το έργο του μόνο στη φυσική θεωρία του Επικούρου, διαφορετικά δεν θα μπορούσε να επιτύχει να μεταφέρει την εξαιρετική θεωρία του δασκάλου του για μια ευτυχισμένη ζωή. Ο ίδιος ο Λουκρήτιος στο τρίτο Βιβλίο του ποιήματος του δίνει έμφαση στο γεγονός ότι η διδασκαλία του Επικούρου δεν περιοριζόταν κυρίως στα θέματα της φύσης, αλλά η θεωρία του περιείχε και την έννοια του υπέρτατου αγαθού και την περιγραφή του τρόπου για να το επιτύχει κάποιος³. Δεν θα μπορούσε λοιπόν να παραλείψει αυτά τα στοιχεία της θεωρίας του δασκάλου του, που τα έκανε τον βασικό σκοπό συνολικού του συστήματος.⁴

Ο Ρωμαίος ποιητής περιλαμβάνει στο ποίημα του πληροφορίες για διάφορα θέματα της ανθρώπινης ζωής και του σύμπαντος και κάνει προσπάθεια να βρει απαντήσεις στα προβλήματα της ηθικής. Ο Λουκρήτιος προφανώς γράφει για τα θέματα της φύσης, αλλά επίσης δίνει πληροφορίες για τον άνθρωπο που αποτελεί μέρος της, για την ψυχή και τη γνώση, για τους θεούς και για τη θρησκεία, για τις αρρώστιες και τις καταστροφές, για την ανθρώπινη ύπαρξη, τα συναισθήματα και τους φόβους, και ειδικά γι' αυτούς των θεών και του θανάτου. Ο στόχος του ποιήματος του Λουκρήτιου φαίνεται να είναι φανερός στο πλαίσιο της επικούρειας φιλοσοφίας, μιας σοβαρής φιλοσοφίας, που όπως γράφει ο Cyril Bailey «είναι ένα συνεπές σύνολο που προερχόταν από ένα μόνο σημείο εκκίνησης (την αρχή της βεβαιότητας της αίσθησης) και που ακολουθούσε βήμα-βήμα με λογική ακρίβεια. Σαν τέτοια την είχε διδαχθεί ο Λουκρήτιος και σαν τέτοια είχε την πρόθεση να την παρουσιάσει.» Θέλει λοιπόν να απελευθερώσει τους ανθρώπους από τον πόνο και τον τρόμο και να τα αντικαταστήσει με την αίσθηση της εσωτερικής ευχαρίστησης. Ο ποιητής γράφει:⁵

² Λουκρήτιος, *Για τη Φύση των Πραγμάτων*, μετάφραση: Θεόδωρος Αντωνιάδης, Ρούλα Χαμέτη, ΘΥΡΑΘΕΝ 2005.

³ III. 26-28, IV 1-25.

⁴ I. 331-333, IV.25.

⁵ IV. 2-10.

Όλος χαρά ζυγώνω τις ανέγγιχτες
 Πηγές και πίνω, κόβω λουλούδια άγνωστα και πλέκω για το κεφάλι μου
 Ξεχωριστό στεφάνι, τέτοιο που σε κανενός το μέτωπο μέχρι
 Τώρα δεν απόθεσαν οι Μούσες. Πρώτα γιατί διδάσκω σπουδαία
 Πράγματα και αγωνίζομαι να λευτερώσω το νου από τα σφιχτά
 Δεσμά της θρησκείας, κι' έπειτα, γιατί συνθέτω στίχους φωτεινούς για
 Θέματα σκοτεινά, προσδίδοντας σε κάθε τι τη χάρη των Μουσών.

Το ποίημα *Για τη Φύση των Πραγμάτων* μπορεί να θεωρηθεί σαν ένα είδος επιτομής της επικούρειας θεωρίας. Εκτός από τα κύρια μέρη της φιλοσοφίας του Κήπου, τη γνωσιολογία (το κανονικό), τη φυσιολογία (τη φυσική) και το ηθικό, ο Λουκρήτιος αναφέρεται και σε θέματα ανθρωπολογίας και θεολογίας καθώς και σε θέματα που σχετίζονται με τον πολιτισμό. Κατά την άποψη του, η αναγνώριση όλων αυτών των στοιχείων τα οποία περιγράφει στο έργο του είναι αναγκαία για να φτάσει κάποιος στην επικούρεια *αταραξία*.

Ο Επίκουρος δημιούργησε το φυσικό και το ηθικό του σύστημα στηρίζοντας τα στο πρότυπο των αντιθέσεων που παρατηρούνται μέσα στον κόσμο, παράλληλα με τους κανόνες που χρησιμοποίησε στην κατασκευή του της φυσικής ύπαρξης της ύλης⁶. Έτσι, βρίσκουμε στο ποίημα του Λουκρήτιου πολλές αντιτιθέμενες αξίες, αντιμέτωπες ως προς το χαρακτήρα και τη φύση τους, και μια περιγραφή της άμεσης και έμμεσης επιρροής που έχουν στα ανθρώπινα όντα. Ανάμεσα σε διαφορετικές αξίες που παρουσιάζονται από τον ποιητή, μπορούμε να θεωρήσουμε ως ηθικούς αυτούς του στίχους του ποιήματος στους οποίους ο Λουκρήτιος αναφέρεται στις ηθικές αντιθέσεις που παρατηρούνται στην επικούρεια θεωρία. Μπορούν να θεωρηθούν σαν εκφράσεις τέτοιων αντιτιθέμενων εννοιών για παράδειγμα: καλό-κακό, ωφέλεια-βλάβη, ηδονή-πόνος, ηρεμία-ανησυχία, συμφωνία-διαφωνία, λογική-άγνοια. Στο έργο *Για τη Φύση των Πραγμάτων* υπάρχουν πολλές λέξεις που χρησιμοποιούνται από τον ποιητή για να περιγράψει διαφορετικά ηθικά φαινόμενα και ανθρώπινη συμπεριφορά σε διαφορετικές καταστάσεις. Αν και ο ποιητής δεν κάνει την ηθική διδασκαλία ξεχωριστό μέρος του έργου του, εντούτοις παρουσιάζονται πολλά μέρη που περιέχουν τέτοιες περιγραφές και εικόνες ηθικού περιεχομένου, που μας επιτρέπουν να διαχωρίζουμε την ηθική θεωρία από τις φυσικές αναλύσεις που περιέχονται στα έξη βιβλία του ποιήματος.

Εντούτοις, πρέπει να έχουμε υπόψη το γεγονός ότι στο έργο *Για τη Φύση των Πραγμάτων* βρίσκουμε συχνά τμήματα, τα οποία ανήκουν συγχρόνως σε διαφορετικά πεδία έρευνας, όπως οντολογία, επιστημολογία, ψυχολογία κλπ.

Σε ότι αφορά τις ηθικές αναφορές στην θεώρηση του Λουκρήτιου για τον κόσμο, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι αναφέρονται στην ηθική τα ακόλουθα αποσπάσματα:

Βιβλίο πρώτο.

Στίχοι 1-49 και 50-53.

Οι στίχοι 1-28 φαίνεται να εκθέτουν το ιδεώδες της αρμονικής θεώρησης του κόσμου του Επίκουρου, στον οποίο υπερσχύει η *ηδονή*, που παράγεται από την ήρεμη και φιλική ιδέα της φύσης που μας περιβάλλει. Στη συνέχεια (1.29-43) δείχνει τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι στο δρόμο τους για την επικούρεια *αταραξία*. Παραμένουν στενά συνδεδεμένοι με τον Άρη, τον θεό του πολέμου, που είναι η μεταφορά της ανθρώπινης ανησυχίας, ταραχής και ταλαιπωρίας. Στη συνέχεια (1.50-61) ο Λουκρήτιος προχωρά στο συμπέρασμα, ότι οι άνθρωποι μπορούν να επιτύχουν την κατάσταση της ευδαιμονίας με την προϋπόθεση ότι θα προσφύγουν στην πραγματική θεωρία που τους παρουσιάζει το ποίημα.

Στους στίχους 1.62-158 αναφέρεται στα σοβαρά εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι που αναζητούν στη ζωή τους την επικούρεια ηδονή, που είναι η θρησκεία και οι δεισιδαιμονίες. Ο Λουκρήτιος περιγράφει τη θρησκεία ως εξής (1.64-65):

... η ανθρώπινη ζωή πλακωμένη από το βάρος της θρησκείας που από τα ουράνια πρόβαλλε τρομερή στην όψη και απειλούσε τους θνητούς.

Σύμφωνα με τον Λουκρήτιο υπάρχει μια ευκαιρία να πολεμήσουν την αρνητική επίδραση της θρησκείας και των δεισιδαιμονιών και όποιος σκέπτεται σοβαρά να χρησιμοποιήσει την επικούρεια διδασκαλία στη ζωή του, πρέπει να αντιληφθεί τα καταστροφικά τους αποτελέσματα.

Οι γραμμές που ακολουθούν (1.127-158) παρουσιάζουν ένα είδος φαρμάκου για όλες τις αναφερόμενες ενοχλήσεις της ανθρώπινης ζωής και σκέψης. Ο ποιητής αναφέρει επίσης την ανθρώπινη φιλία (1.141) που συνιστά θετικό στοιχείο της επικούρειας ηθικής θεωρίας και η παρουσία της στη ζωή των ανθρώπων, σίγουρα παίζει υποστηρικτικό ρόλο στους ηθικούς τους αγώνες. Στο πρώτο βιβλίο του ποιήματος, ο Λουκρήτιος δυο φορές ακόμη (1.398-417, 921-950) επισημαίνει ότι η ανθρώπινη ικανότητα για γνώση είναι μια από τις πλέον σημαντικές και χρήσιμες αξίες της ανθρώπινης ζωής.

Βιβλίο δεύτερο.

Οι αρχικοί στίχοι (II.1-13) παρουσιάζουν το σοφό, σαν παράδειγμα των ανθρώπινων ηθικών επιδιώξεων. Σε αυτές τις γραμμές, ο Λουκρήτιος αντιπαραβάλλει φανερά αντιτιθέμενες στάσεις στη ζωή και την ανθρώπινη συμπεριφορά. Η ζωή του σοφού φαίνεται κατά κάποιο τρόπο θεϊκή, καθώς οδηγεί τη ζωή του σε ήρεμα μέρη, η ύπαρξη του είναι γλυκιά και ευγενική σε χαρακτήρα, χωρίς κακία μακριά από κινδύνους. Η καθημερινή ζωή ενός κανονικού και συνηθισμένου μέλους της ανθρώπινης κοινωνίας συνδέεται με τέτοιους όρους όπως εργασία και κόπο, ανησυχία και φόβο, λάθη και σύγχυση, πολέμους ανταγωνισμούς και συγκρούσεις. Στις επόμενες σειρές (II.14-52) όχι μόνο φέρνει σε αντίθεση τέτοιες έννοιες όπως πόνος και ηδονή, αλλά επίσης περιγράφει τις ανθρώπινες πράξεις που είτε αυξάνουν αυτό τον πόνο είτε απελευθερώνουν τους ανθρώπους από την παρουσία του.

*Το βλέπουμε πως δεν θέλει πολλά το κορμί και μόνο αυτά που
Διώχνουν τον πόνο, μπορούνε να προσφέρουν πλήθος απολαύσεις.
Η ίδια η φύση τότε δεν αποζητά μεγαλύτερη ευχαρίστηση.*

Στο επόμενο τμήμα (II.53-61) που είναι το τελευταίο μέρος του προλόγου του βιβλίου ο Λουκρήτιος υπογραμμίζει ξανά στο θέμα της γνώσης ως σημαντικό στοιχείο της επικούρειας φυσικής και ηθικής θεωρίας.

Οι στίχοι II.167-183 και ακολούθως οι στίχοι II.600-660 αναφέρονται στην ιδέα των θεών και την υποτιθέμενη ανάμειξη τους στον κόσμο των ανθρώπων, κάτι που είναι συχνό κίνητρο της ηθικής εξέτασης του Λουκρήτιου. Βασιζόμενος στην ατομική φυσική, ο ποιητής εφοδιάζει τους θεούς με τέτοια στοιχεία χαρακτήρα όπως ηρεμία, απονία, έλλειψη κινδύνου, και ένα είδος αδιαφορίας, τα οποία θα πρέπει να είναι η επιδίωξη των ανθρώπινων ηθικών προσπαθειών.

Οι στίχοι II.1023-1047 περιέχουν την προτροπή του Λουκρήτιου να απαλλαγούν από τις ψευδείς γνώμες και πεποιθήσεις. Η λογική και η γνώση βοηθούν τον άνθρωπο να παρατηρήσει την ανεξαρτησία των συστατικών του κόσμου, την προέλευση τους τη σημασία τους και τις τελικές συνέπειες (II. 1160-1174).

Βιβλίο τρίτο.

Ο πρόλογος του τρίτου βιβλίου περιέχει και αυτός ηθικές αναφορές, όπως οι εισαγωγές όλων των βιβλίων. Το πρώτο μέρος (III.1-30), γνωστό ως ύμνος στον Επίκουρο, αναφέρεται στις θετικές συνέπειες της ηθικής διδασκαλίας του Επίκουρου και της εφαρμογής της στη ζωή των ανθρώπων. Η θεωρία αυτή όπως παρουσιάζεται έχει τη δύναμη να απελευθερώνει τους ανθρώπους από τους πνευματικούς τους φόβους, ακριβώς με την απορρόφηση της επικούρειας γνώσης και με τη κοινή λογική. Το δεύτερο μέρος του προλόγου αναφέρεται στις έννοιες *ψυχή* και *νους* (*animus*, *anima*) και τον φόβο του θανάτου, που αποτελούν σημαντικό μέρος της επικούρειας ηθικής διδασκαλίας.

Στις γραμμές III.31-39 ο ποιητής κάνει προσπάθεια να δείξει στους ανθρώπους τις ολέθριες πράξεις τους και τα καταστροφικά αποτελέσματα τους. Η αποδοχή τέτοιων πράξεων όπως, να αυξάνουν τον πλούτο τους με κάθε κόστος, η απληστία, η υπέρβαση των καθιερωμένων κανόνων, η διάπραξη εγκλημάτων, τελικά όχι μόνο απομακρύνουν τους ανθρώπους από την κατάσταση της ευδαιμονίας, αλλά συχνά γίνονται η αρχή της ανθρώπινης αντίληψης αποστροφής και περιφρόνησης για τον κόσμο και για τον ίδιο τον εαυτό τους.

Στους στίχους III.135-160 υπογραμμίζεται ο ρόλος του λογικού:

... αυτό που ονομάζουμε “ νου” και “ λογικό”, δεσπόζει σε ολόκληρο το σώμα.

Επιπλέον, εκτός από το γεγονός ότι οι ανθρώπινες φύσεις τείνουν να διαφέρουν σημαντικά, σύμφωνα με τον ποιητή, δεν υπάρχει φύση που θα μπορούσε να αντισταθεί στη δύναμη της λογικής.

Ο νους και η ψυχή είναι υλικές οντότητες, και επομένως φθαρτές. Ο Λουκρήτιος εξηγεί τη φύση και τη σύσταση τους και αποδεικνύει ότι γεννιούνται και πεθαίνουν μαζί με το σώμα (III.94- 829). Ο νους, η έδρα των συναισθημάτων και της σκέψης, βρίσκεται στο στήθος. Δεν πρέπει να ταυτίζεται με την ψυχή, η οποία είναι σπαρμένη σε όλο το σώμα.

Η απόδειξη της υλικότητας και της θνητότητας της ψυχής και του νου, και της ανυπαρξίας αίσθησης μετά τον θάνατο, έχει τεράστια σημασία, γιατί ο φόβος του θανάτου είναι ο ένας από τους δυο μεγάλους φόβους που εμποδίζουν την κατάκτηση της αταραξίας. Μετά την ολοκλήρωση της μακροσκελούς απόδειξης, περνά αμέσως στο εμπνευσμένο εκείνο χωρίο (III.830-1094), που αρχίζει με τον στίχο:

Επομένως, ένα τίποτα είναι για μας ο θάνατος, και ούτε που μας αφορά καθόλου...

Οι στίχοι III.930-977 παρουσιάζουν κάποιες ανθρώπινες συμπεριφορές στο φαινόμενο του θανάτου. Ο ποιητής κλείνοντας βεβαιώνει:

*για τους ανόητους τελικά η κόλαση βρίσκεται
εδώ πάνω στη γη.*

Βιβλίο τέταρτο

ο πρόλογος του τετάρτου βιβλίου (IV. 1-25) δίνει έμφαση στον χρήσιμο ρόλο του έργου του Λουκρήτιου και στο περιεχόμενο του. Η θεωρία που παρουσιάζεται μπορεί να γίνει ένα είδος θεραπείας για την ανθρώπινη δυστυχία, καθώς απελευθερώνει τους ανθρώπους από τις δεισιδαίμονες πεποιθήσεις για τους θεούς.

Η επόμενη αναφορά (IV.462-521) προσανατολίζεται στο στόχο να παρουσιάσει τα θέματα του κανονικού, αλλά ταυτόχρονα, ο ποιητής προσπαθεί να πείσει τους αναγνώστες του να αναλάβουν την προσπάθεια να αποκτήσουν γνώσεις, που είναι αναγκαίο βήμα στο δρόμο για την *αταραξία*.

Οι δεισιδαιμονίες είναι επίσης το θέμα του αποσπάσματος IV.572-594. Ο Λουκρήτιος ασκεί κριτική στην ανθρώπινη τάση να υποκύπτει στη μαγική γοητεία των μύθων για πνεύματα του δάσους, για νύμφες και σάτυρους.

Άλλο θέμα που σχετίζεται με την ηθική στο ποίημα του Λουκρήτιου είναι το πρόβλημα του πάθους και της επιθυμίας. Στο απόσπασμα IV. 962-1207, ο ποιητής απογυμνώνει αυτές τις καταστάσεις του σώματος και του νου από κάθε θετική αξία. Οι λέξεις και οι φράσεις που χρησιμοποιεί είναι: “ σφοδρός πόθος”, “ λάβωσε με έρωτα”, “ βουβός πόθος”, “ παγερές έγνοιες”, “ έγνοιες και πόνος”, “τρέλα και τυραννία”, “ μαραζώνουν μεσ' την τόση αβεβαιότητα”. Το τέλος του τετάρτου βιβλίου (IV.1278-1287) είναι η εξύμνηση της μετριοπάθειας και της χρυσής ταπεινότητας, αυτό είναι το αίσθημα της αγάπης που στηρίζεται μάλλον στη συνήθεια παρά στην ισχυρή έλξη.

Βιβλίο πέμπτο.

Το επόμενο βιβλίο του ποιήματος *Για τη φύση των Πραγμάτων* αρχίζει με την εκτίμηση του επιτεύγματος του Επίκουρου. Σύμφωνα με τη γνώμη του Λουκρήτιου, ο Επίκουρος βρήκε νέο τρόπο ζωής, βασισμένο στη γνώση, που παρουσιάζεται από τον ποιητή στο λογοτεχνικό του έργο. Στην περιγραφή (IV.1-54) ο Λουκρήτιος συγκρίνει τον δάσκαλό του με τους θεούς, σε ότι αφορά τις ανακαλύψεις του. Εδώ ο ποιητής εκθέτει και τα φανερά θετικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης ζωής και τα αρνητικά. Ο Λουκρήτιος, όπως ισχυρίζεται, ξαναπαίρνει το διδακτικό σχέδιο του δασκάλου του:

στα χνάρια του πατώντας, το λογισμό του ακολουθώ
και με τους στίχους μου... (V.55-56).

και με αυτά τα λόγια αποκαλύπτει την πρόθεση του και κάνει το έργο του μάθημα με ηθικό χαρακτήρα.

Το απόσπασμα V.146-186 αναφέρεται ξανά στις εσφαλμένες δοξασίες για τους θεούς και τη δύναμη τους. Ο Λουκρήτιος τονίζει την ηθική ανωτερότητα των θεών επί των ανθρώπων, όταν τους αποδίδει θεϊκές ιδιότητες όπως αθανασία, ευδαιμονία, αταραξία, έλλειψη τάσης για ότι είναι νέο, και τελικά, μια ωραία ζωή.

Το επόμενο απόσπασμα V.195-234 είναι η συνέχεια της θεολογικής και ηθικής θέσης του Λουκρήτιου που έχει στόχο να εκθέσει την εσφαλμένη πίστη για την παρέμβαση των θεών στον ανθρώπινο κόσμο.

Το απόσπασμα V.925-1457 έχει μεγάλη σπουδαιότητα για όλους τους μελετητές της επικούρειας θεωρίας. Ο Λουκρήτιος δίνει εδώ αναλυτική περιγραφή των αρχαίων απόψεων του ανθρώπινου πολιτισμού από την πολύ αρχική κατάσταση μέχρι αυτήν που ονομάζεται *cacumen* (κορυφή) της ανάπτυξης. Σε αυτό το απόσπασμα, διαβάζουμε για τις οικονομικές πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές που παρατηρούνται στην ανθρώπινη κοινωνία. Όλες αυτές οι αλλαγές επηρέασαν και τη συναισθηματική κατάσταση του ανθρώπου, και κατά συνέπεια οδήγησαν σε πολλές αλλαγές στην ανθρώπινη ηθική. Ο Λουκρήτιος αποκαλύπτει μια φανερή συνάφεια ανάμεσα στην οικονομική, κοινωνική και ηθική σφαίρα της ανθρώπινης ύπαρξης. Ο ποιητής εξετάζει τέτοια θέματα που συνδέονται με την ηθική όπως οι νόμοι, τα έθιμα, η αγάπη, οι σχέσεις ανθρώπου με την φύση. Επίσης εκφράζει τη γνώμη του για τα φαινόμενα του θανάτου, της φιλίας, του πλούτου, της φιλοδοξίας, και των τιμών, την ύπαρξη των θεών, τη θρησκεία, τις λανθασμένες δοξασίες και τους φόβους. Επιπλέον ο Λουκρήτιος επιχειρηματολογεί για την έννοια της καινοτομίας και τη σημασία της για την ανθρώπινη ζωή. Σε αυτό το απόσπασμα μπορούμε να βρούμε στίχους, που αποκαλύπτουν τη στάση του ποιητή για τους πολέμους και τις συγκρούσεις και την πεποίθηση του για τη σημασία της γνώσης και της λογικής στο δρόμο για να επιτύχουμε το υπέρτατο το αγαθό του Επίκουρου.

Βιβλίο έκτο.

Το τελευταίο βιβλίο του *Για τη φύση των Πραγμάτων* περιέχει επίσης τμήματα με ηθικό περιεχόμενο. Ξεκινά ξανά με το εγκώμιο στον Επίκουρο (VI.1 -95). Σύμφωνα με το Λουκρήτιο, αντιλήφθηκε το γεγονός ότι παρά τα υλικά αγαθά, την καλή φήμη, οι άνθρωποι εξακολουθούν να υποφέρουν και να έχουν έγνοιες. Αυτοί οι άνθρωποι, φαίνεται να είναι ο στόχος της ηθικής διδασκαλίας του Λουκρήτιου. Σε αυτό το απόσπασμα ο ποιητής εξηγεί ξανά τον πραγματικό χαρακτήρα των θεών και της φύσης (VI.43-95). Οι επόμενες γραμμές του βιβλίου (VI.379-422) είναι η επόμενη προσπάθεια να αποδείξει την παράλογη ανθρώπινη πίστη στη δύναμη και τις επεμβάσεις των θεών. Ο Λουκρήτιος ερωτά: (VI. 417-420)

*Τέλος, γιατί να γκρεμίζει τους ιερούς ναούς των θεών, ως και
Τους δικούς του θρόνους τους υπέρλαμπρους με τον απαίσιο
Κεραυνό του, γιατί να συντρίβει αγάλματα θεών, αληθινά
Αριστουργήματα, και να ατιμάζει τις ίδιες του τις εικόνες
Με φοβερά κτυπήματα;*

Η ηθική διδασκαλία και επίσης μέρος του τελευταίου αποσπάσματος του ποιήματος (VI. 1090-1286). Ο Λουκρήτιος εδώ δεν δίνει διάλεξη για την ηθικότητα, αλλά παρουσιάζει την εικόνα του ανθρώπου που αντιμετωπίζει ακραίες αντιξοότητες, όπως είναι η πανούκλα όπως και ο πόνος και ο θάνατος που την ακολουθούν. Τα φαινόμενα που παρουσιάζονται συχνά προκαλούν τέτοια συναισθήματα όπως λύπη, φόβο, βασανιστική αγωνία, πόνους και σύγχυση. Αλλά ο σκοπός της περιγραφής του Λουκρήτιου δεν είναι να κάνει τους ανθρώπους να φοβηθούν με όλα αυτά, αλλά αντίθετα, να αποτρέψει τους ανθρώπους από τα αρνητικά συναισθήματα, με τη φυσική, αλλά πάνω από όλα με την ηθική θεωρία του Επίκουρου.

Τελικά, εάν δεν υπήρχε ο Λουκρήτιος ελάχιστοι θα πίστευαν ότι η επικούρεια φυσική κατά κύριο λόγο, αλλά και τα άλλα μέρη της θεωρίας του Κήπου, θα μπορούσε να μετουσιωθεί σε ένα τόσο μεγαλειώδες ποίημα όπως το *Για τη Φύση των Πραγμάτων*. Πολλοί σύγχρονοι του γνώριζαν λίγα πράγματα για την θεωρία του Κήπου, πέραν ότι δίδασκε ότι η ηδονή είναι το υπέρτατο αγαθό. Ο Λουκρήτιος θέλησε να αποκαταστήσει την αλήθεια και να διαλύσει τις παρερμηνείες, όχι μόνο δείχνοντας ότι μπορεί κανείς να επιτύχει την ηδονή ζώντας απλή ζωή, αλλά επισημαίνοντας με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο ότι μόνο μέσα από τη σοβαρή και βαθειά μελέτη της φύσης των πραγμάτων είναι εφικτός ο ηθικός σκοπός.

Είναι σημαντικό να υπογραμμισθεί ότι το ποίημα υπερασπίζεται μια ηθική, η οποία αντιστρατεύεται ανοιχτά την επίσημη Ρωμαϊκή ηθική, με την εμμονή της στο πολιτικό καθήκον, την καρτερία, την στρατιωτική ανδρεία και την επιμελή προσήλωση στις θρησκευτικές τελετές, όπως αντιστρατεύεται και την καθημερινή ζωή της ανώτερης Ρωμαϊκής τάξης, η οποία χαρακτηρίζεται από πλεονεξία, επίδειξη και απροκάλυπτη πολιτική φιλοδοξία.

Το ποίημα αυτό απασχολεί και συγκινεί ακόμη και σήμερα πολλούς σύγχρονους στοχαστές. Για παράδειγμα, ο σύγχρονος Γάλλος φιλόσοφος André Comte-Sponville με την ευκαιρία του τελευταίου του βιβλίου, ένα δοκίμιο για τον Λουκρήτιο, που κυκλοφόρησε στη Γαλλία με τον τίτλο *Το Μέλι και το Αψέντι* και υπότιτλο *Ποίηση και Φιλοσοφία στο Λουκρήτιο*, σε πρόσφατη συνέντευξη του στην Εφημερίδα *Le Monde* απαντώντας στην ερώτηση «που βρίσκει σήμερα ο ποιητής την πιο σημαντική επικαιρότητά του;» λέει: «τρία σημεία, που συνδέονται μεταξύ τους, κάνουν τον Λουκρήτιο έναν συγγραφέα ιδιαίτερα απαραίτητο σήμερα: η μάχη ενάντια στο σκοταδισμό, η εξερεύνηση μιας πνευματικότητας χωρίς Θεό, τελικά η αναζήτηση μιας τραγικής φρόνησης. Ο Λουκρήτιος είναι φιλόσοφος του διαφωτισμού. Όχι περισσότερο από τον Επίκουρο, δεν κάνει ομολογία αθεΐας: οι θεοί υπάρχουν, αλλά πολύ μακριά, στα μετακόσμια, όπου είναι τόσο ευδαίμονες για να ασχοληθούν με τους ανθρώπους. Η κριτική για τη θρησκεία είναι εντούτοις πολύ πιο έντονη, στο Λουκρήτιο, παρά στο δάσκαλό του: βλέπει στον φανατισμό και τη δεισιδαιμονία μια από τις βασικές αιτίες της δυστυχίας των ανθρώπων. Υπάρχει σε αυτόν

μια μορφή ευσέβειας ή, όπως θα προτιμούσα να πω, πνευματικότητας: η ευσέβεια, εξηγεί, δεν είναι να τρέχει κάποιος στους βωμούς, ούτε να γονατίζει, ούτε να κάνει όρκους πάνω στους όρκους: «είναι να μπορεί, με ηρεμία στην ψυχή, να ρεμβάζει όλα τα πράγματα.» Εδώ, ο υλισμός εφάπτεται στην πνευματικότητα. Η συνταγή είναι πολύ σωστή. Οδηγεί σε αυτό που ονομάζω τραγική φρόνηση: φρόνηση που δεν αφήνει στην άκρη το θάνατο και την οδύνη, φρόνηση που δεν προσπαθεί να παρηγορήσει, που δεν προσφέρει νόημα ή σωτηρία, αλλά που τείνει προς μια ορισμένη ευδαιμονία, ακόμη και μέσα από τις δυσκολίες, προς μια ορισμένη ηρεμία, ακόμη και μέσα στην καρδιά των μαχών... είναι αυτό που κάνει για μας το Λουκρήτιο τόσο κοντινό, τόσο συγκινητικό, τόσο αδελφικό.»

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Α. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΗΣ

ΑΘΗΝΑ 9-2-2019

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Λουκρήτιος, *ΓΙΑ ΤΗΝ ΦΥΣΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ*, εκδόσεις ΘΥΡΑΘΕΝ, Θεσσαλονίκη 2005
2. JAMES WARREN, *The Cambridge Companion to Epicureanism*, Cambridge University Press 2009.
3. STUART GILLESPI, PHILIP HARDIE, *The Cambridge Companion to Lucretius*, Cambridge University Press 2007
4. *LUCRETIUS DE RERUM NATURA*, Tran. W.H.D. ROUSE-M.F. SMITH, London, William Heinemann LTD 1925.
5. *LUCRETIUS ON THE NATURE OF THINGS*, Trans. CYRIL BAILEY, fellow of BALLIOT COLLEGE, OXFORD 1910.
6. Adriana GRZELAK- KRZYMIANOWSKA, *The presence of ethical teaching in the De Rerum Natura of Lucretius*, COLLECTA NEA PHILOLOGICA xvi, 2013 p. 103-113.
7. Lucrèce : *vivre humainement parmi les humains*, André Sponville ; Le Monde, 29-5-2018.
8. Αρχοντία Λιοντάκη, *Λουκρήτιος ο επικούρειος ποιητής*, Δεύτερο Πανελλήνιο Συμπόσιο Επικούρεια Φιλοσοφίας, Πρακτικά 2012, σελ. 141-150.
9. Χρήστος Γιαπιτζάκης, *Ο Επίκουρος, ο Λουκρήτιος και ο φιλοσοφικός διαφωτισμός των ανθρώπων*, www.epicuros. gr, 2014
10. Πωλ Νιζάν, *ΟΙ ΥΛΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ-ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ*, Εκδόσεις Βερέττα, Ρόδος 2011.
11. Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, *Επίκουρος η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1954.
12. Τσέλλερ – Νέστλε, *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, Μετάφραση Χ. Θεοδωρίδη, Βιβλιοπωλείον της « ΕΣΤΙΑΣ » , Αθήνα.
13. Διογένης Λαέρτιος, *Επίκουρος*. Εισαγωγή–μετάφραση Αθανάσιος Τσακνάκης, Εκδόσεις Βιβλιοβάρδια, Θεσσαλονίκη 2007.

14. Κοέν Α., *Η φιλοσοφία του Επίκουρου. Άτομα ηδονή Αρετή*, Μετάφραση Στ. Δημόπουλος. Εκδόσεις Θύραθεν. Θεσσαλονίκη 2005.
15. Γιαπιτζάκης Χρ., *Επικουρίων Δόξαι*, Εκδόσεις Βερέττα, Ρόδος 2010.
16. Χάϊνριχ Σμιτ , *Επικούρου Η φιλοσοφία της χαράς της ζωής*, Μετάφραση Μ. Βερέττας, Εκδόσεις Βερέττα , Ρόδος 2010.
17. Επίκουρος *ΑΠΑΝΤΑ*, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1994
18. Alex PEPINO, «Renaissance de Lucrèce : enjeux de réception » *in Journée des doctorants 2017*, Publications numériques du CÉREdI, "Séminaires de recherche", n° 13, 2018.